

Η Κωνσταντινούπολη, ως πρωτεύουσα τριών αυτοκρατοριών υπήρξε για περισσότερο από 15 αιώνες ως κέντρο αχανών κρατικών συγκροτήσεων που εξουσίαζαν το γεωγραφικό χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Καθ' όλη τη διάρκεια των αιώνων αυτών, συγκέντρωνε ταυτόχρονα δύο ιδιότητες, της έδρας του θρόνου, ήταν δηλαδή βασιλεύουσα

αλλά και της έδρας του ορθόδοξου Πατριάρχη καθώς και του σουνίτη Χαλίφη. Από τη θέση της μεταξύ Ανατολής και Δύσης αποτέλεσε ανά τους αιώνες πέρασμα όχι μόνο προς αυτή την κατεύθυνση αλλά και από βορρά προς νότο. Μέχρι τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα παρέμενε ως ένα από τα σημαντικότερα και πολυπληθέστε-

ρα αστικά κέντρα της Μεσογείου που είχε επίσης πολυεθνική, πολυθρησκευτική και πολυπολιτισμική σύνθεση. Το 1896 ξεπερνούσε το ένα εκατομμύριο κατοίκους, ο ένας στους τέσσερεις εξ αυτών ήταν Έλληνας ορθόδοξος, άσχετα αν η μητρική του γλώσσα ήταν η ελληνική και αν αποκαλείτο «Ρωμιάς ορθόδοξος» στις επίσημες απογραφές.

Η διαμόρφωση του χώρου της Κωνσταντινούπολης και ο ρόλος των ομογενών αρχιτεκτόνων

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ

του ΣΑΒΒΑ Ε. ΤΣΙΛΕΝΗ

1ο ΜΕΡΟΣ

Το «ερώτημα» που καλείται να διαφωτίσει η διατριβή αυτή, είναι αν η πολυπολιτισμικότητα διευκολύνει τη συνύπαρξη στον ίδιο χώρο αλλά και αντίστροφα αν ο τόπος καθορίζει την ποιότητα της αρχιτεκτονικής ως έναν από τους πλέον ευαίσθητους δείκτες πολιτισμού. Το 19ο αιώνα η Πόλη αποτέλεσε το χώρο πειράματος εκσυγχρονισμού μιας παραδοσιακής ανατολίτικης κοινωνίας σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Αν η πόλη και η αρχιτεκτονική δεν είναι η έκφραση μιας κοινωνίας αλλά των εξουσιών που τη διοικούν, μένει να διερευνηθεί κατά πόσον το κτισμένο περιβάλλον που δημιουργήθηκε στις ρωμαϊκές συνοικίες επηρεάστηκε από την εκκλησία, δηλαδή από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, που αποτελούσε κράτος εν κράτει για τους χριστιανούς υπηκόους της Αυτοκρατορίας και ειδικότερα για την ελληνορθόδοξη κοινότητα. Το σίγουρο είναι ότι το θρησκευτικό κέντρο της Ορθοδοξίας όριζε και ενέκρινε τους αρχιτέκτονες άρα και τα σχέδιά τους και επέβαλε λειτουργίες και μορφές στα κτήρια επί των οποίων είχε τον απόλυτο χειρισμό και έλεγχο τους. Παράλληλα πρέπει να ληφθεί υπόψη την εποχή αυτή και ο κοσμικός παράγοντας, οι λεγόμενοι «νεοφαναριώτες», οι οποίοι αποτελούσαν τη βασιική συνιστώσα της αστικής ελίτ με μεγάλο οικονομικό υ-

πόβαθρο, που καθόριζε τη χρηματοδότηση της αυτοκρατορίας και συμμετείχε ταυτόχρονα στην κρατική μηχανή. Άρα ένα άλλο ερώτημα που διατυπώνεται είναι το πώς συμπεριφέρονταν και σχεδίαζαν οι αρχιτέκτονες στο πλαίσιο του συγκεκριμένου κοινωνικού και επαγγελματικού τους περιβάλλοντος.

Συγκρούσεις και αντιθέσεις υπήρχαν και παρόλη τη λογοκρισία, ο ημερήσιος και περιοδικός τύπος, που αντικατόπτριζε τις απόψεις της Εσπερίας -διαθλώμενος από ιδεολογίες και μόδες του αθηναϊκού χώρου- διαμόρφωνε απόψεις πρωτόγνωρες για την πολιτική κοινωνία, όπως ο διαφωτισμός και ο εθνικισμός ή, με άλλους όρους, ο κλασικισμός και ο

νόητας στην Κωνσταντινούπολη αλλά και σε όλη την αυτοκρατορία. Η πρόοδος αυτή επήλθε χάρη στις μεταρρυθμίσεις που έλαβαν χώρα κατά την περίοδο του ή των «Τανζιμάτων», όπως αυτές αποκαλούνται στην τουρκική, και ως αφετηρία τους ορίζεται η αλλαγή γεωγραφικής θέσης της εξουσίας. Το παλάτι του σουλτάνου μετακινείται, στα μέσα του 19ου αιώνα από τις ακτές του Κερατίου και της Προποντίδας στις ακτές του Βοσπόρου, μαζί με τη διοικητική μηχανή που εξυπηρετούσε την αυλή. Ήδη από το 1857, το αστικό συγκρότημα της Κωνσταντινούπολης χωρίζεται σε δέκα τέσσερα αυτοδιοικούμενα διαμερίσματα κατά το γαλλικό πρότυπο των arrondissement. Πολλοί μη μου-

ξένων αρχιτεκτόνων και τεχνικών, κυρίως Γάλλων και Ιταλών, σε σχέση με τους ντόπιους καλφάδες, Έλληνες και Αρμένιους, που ένα μέρος τους, ακόμη, συσσωματώνεται στις κλειστές επαγγελματικές οργανώσεις, δηλαδή τις συντεχνίες -τα εσνάφια ή ρουφέτια- των οικοδόμων, λιθοξόνων, μαραγκών κ.α. Παράλληλα εμφανίζονται οι πρώτοι ιδιωτεύοντες μηχανικοί που είναι απόφοιτοι τεχνικών σχολών ή αρχιτέκτονες ακαδημιών καλών τεχνών της Δυτικής Ευρώπης όπου δρουν ανεξάρτητα από τους αυτοκρατορικούς αρχιτέκτονες. Έτσι κάνουν την εμφάνισή τους κτήρια δημόσιου χαρακτήρα που δεν έχουν τίποτα να ζηλέψουν από τα ευρωπαϊκά πρότυπα, όπως τα κτήρια των σιδηρο-

Περιγραφήν της Κωνσταντινουπόλεως επιχειρήσας 'να συντάξω, δεν ιλιγγίασα προς το του εγχειρήματος μέγεθος. Τοιούτος τις με κατείχεν υπέρ αυτής πόθος αλητεύοντα επί ξένης! Διό και, ταύτην έχων μέλημα, ταύτην ενθύμημα, ταύτην νύκτωρ και μεθ' ημέραν αναπολών, και δυσπαπα-

λάκτως έχων της μνήμης ταύτης, ώσπερ οι δυσέρωτες, πολλάκις περί αυτής μετά των φίλων ώρας ολόκληρους διήγαγον λεσχηνεύων, εμοί γουν αρεστά, ει τι μη κακείνοις.

Κωνσταντινούπολις υπό Σκαρλάτου Δ. του Βυζάντιου (τομ. Α', Αθήνα 1851, σ. α').

ρομαντισμός, αντίστοιχα. Στην εργασία αυτή αναλύονται τα γεγονότα που διαμόρφωσαν το αστικό χώρο, επίσης εξετάζεται το πώς διαθλώνται τα αρχιτεκτονικά και χωρικά θέματα στο κατ' εξοχήν όργανο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το περιοδικό Εκκλησιαστική Αλήθεια αλλά και σε αλλά περιοδικά / ετήσιες επιθεωρήσεις που εκδίδονταν στην πρωτεύουσα της καθ' ημάς Ανατολής.

Το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα χαρακτηρίζεται από τους ιστορικούς ως η ακμή της ελληνορθόδοξης κοι-

σουλμάνοι προύχοντες παίζουν ρόλο στην ίδρυση και τη λειτουργία του θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης. Στις αρμοδιότητές της ήταν η διευθέτηση και η κατασκευή των οδών, η άδεια και η παρακολούθηση των οικοδομών, η διευθέτηση αγορών και υπηρεσιών υγείας, του κτηματολογίου, της καθαριότητας και του νυχτερινού φωτισμού. Οι συχνές πυρκαγιές ολόκληρων γειτονιών λόγω των ξύλινων κατασκευών της πλειοψηφίας των κτηρίων, δημιουργούν την ανάγκη των πρώτων σχεδίων διαρρύθμισης του χώρου όπως αυτό που σχεδιάζεται μετά τη μεγάλη φωτιά του Πέρα, το 1871, αλλά δεν πραγματοποιείται. Τα γεωμετρικά χαρακτηριστικά των σχεδίων αυτών ορίζονται από πλέγμα ορθογωνίου κανάβου σε αντίθεση με το παραδοσιακό ακανόνιστο σύστημα δόμησης των στενών και δαιδαλωδών δρόμων. Για πρώτη φορά εφαρμόζονται οι αρχές του αστικού αναδασμού αλλά και νέες τεχνολογίες κατασκευής, όπως λιθοδομές ή και μεικτές κατασκευές από λίθους και σιδηροδοκούς.

Κατά την περίοδο αυτή, αλλά και την μετέπειτα που αντιστοιχεί με την δεσποτική βασιλεία του Αμπντούλ Χαμίτ Β', αυξάνεται ο αριθμός των

δρομικών σταθμών, του πανεπιστημίου, των νοσοκομείων, των στρατώνων αλλά και των σχολείων των κοινοτήτων, με προεξάρχοντα τα γυμνάσια της Ελληνορθόδοξης κοινότητας, τις εκκλησίες που ξεφεύγουν από την κλασική τυπολογία της τρίκλιτης βασιλικής ακόμη και τζαμιά, στολισμένα με κορινθιακά κιονόκρανα και με τριγωνικά αετώματα πάνω από τα παράθυρα, τα οποία κτίζονται σύμφωνα με το πνεύμα του εκδυτικισμού. Στη σφαίρα του ιδιωτικού χώρου της κατοικίας αλλά και των κτηρίων εργασίας, τα περίφημα χάνια, παρουσιάζονται αξιόλογα δείγματα της belle epoque αρχιτεκτονικής σύμφωνα με όλους τους ρυθμούς και τις μορφολογικές παραλλαγές του εκλεκτικισμού με κυρίαρχα τα νεοκλασικά πρότυπα του ύστερου ρομαντισμού. Το αν η σημειολογία του προτύπου αυτού στα κτίσματα της ομογένειας παραπέμπει στην πολυπλοκότητα της ερμηνείας πρόσληψης των δυτικών προτύπων στη Ανατολή και, ίσως, στον τρικουπικό μεγαλοϊδεατισμό αποτελεί θέμα προς διερεύνηση στη διατριβή αυτή.

ΜΗΝ ΧΑΣΕΤΕ ΤΗΝ ΕΠΟΜΕΝΗ ΤΕΤΑΡΤΗ ΤΟ 2ο ΜΕΡΟΣ

